

Thị trấn Tiên Yên – di sản kiến trúc, định hướng bảo tồn và phát huy giá trị di sản

Tien Yen town – architecture heritage, conservation orientations and promotion of the heritage values

Lê Thị Ái Thơ

Tóm tắt

Thị trấn Tiên Yên, tỉnh Quảng Ninh không những chứa trong mình nhiều giá trị văn hoá phi vật thể mà còn sở hữu những không gian, công trình kiến trúc độc đáo của người Hoa, Pháp và người Việt, đặc biệt là khu phố cổ với những đường phố hẹp không có vỉa hè, nhà liền nhà, mái lợp ngói âm dương, bên cạnh là dòng sông Tiên Yên, nước tràn ào ào qua Thác Đón, qua đập ngầm, có bến Châu trong xanh lơ xô ghềnh đá cuội... tạo nên phong cảnh vừa đẹp vừa khác lạ.

Bài báo phân tích những giá trị di sản kiến trúc ở thị trấn Tiên Yên, đánh giá những nguy cơ mà các di sản này đang gặp phải, từ đó đề xuất định hướng bảo tồn và phát huy những giá trị di sản trong quá trình phát triển, đô thị hoá hiện nay.

Từ khóa: Thị trấn Tiên Yên, di sản kiến trúc, bảo tồn

Abstract

Tien Yen town, Quang Ninh province not only contains many intangible cultural values, but also possesses unique spaces and architectural buildings of Chinese, French and Vietnamese people. Particularly notable is old quarter with narrow streets, no sidewalks, single - family houses, roofs with yin and yang tiles. Next to those is the Tien Yen river having water rushing through the Don waterfall, through the underground dam; there is Chau wharf in the green and rocky rapids and pebbles... that creates a beautiful and unique landscape.

This paper analyzes the values of architectural heritage in Tien Yen town, assesses the risks that these heritages are facing, thereby proposing orientations for preserving and promoting the heritage values in the development and urbanization.

Key words: Tien Yen town, architectural heritage, conservation

TS. KTS. Lê Thị Ái Thơ

Bộ môn Kiến trúc công nghiệp, Khoa Kiến trúc Trường Đại học Kiến trúc Hà Nội
Email: Leaitho97@gmail.com; ĐT: 0983147909

Ngày nhận bài: 8/04/2022
Ngày sửa bài: 30/04/2022
Ngày duyệt đăng: 02/01/2024

1. Đặt vấn đề

Thị trấn Tiên Yên - Quảng Ninh mang trong mình nhiều giá trị văn hoá vật thể và phi vật thể, trong đó là những không gian, công trình kiến trúc độc đáo của người Hoa, Pháp và người Việt. Đặc biệt là khu phố cổ với những ngôi nhà ống liền nhau, đường phố nhỏ hẹp, bên cạnh là dòng sông Tiên Yên, nước tràn ào ào qua Thác Đón, qua đập ngầm, có bến Châu trong xanh lơ xô ghềnh đá cuội... tạo nên phong cảnh vừa đẹp vừa khác lạ không giống bất cứ nơi đâu. Tuy nhiên, qua thời gian và quá trình đô thị hoá các công trình và không gian nơi đây đã bị biến đổi và xuống cấp nhanh chóng. Do vậy cần có những định hướng gìn giữ, bảo tồn và phát huy những giá trị di sản hướng đến sự phát triển lâu dài và bền vững cho thị trấn Tiên Yên.

2. Tiên Yên lịch sử hình thành và biến đổi

Thị trấn Tiên Yên ra đời từ đầu thế kỷ 20, thuộc khu vực phía Đông của Tỉnh Quảng Ninh, có vị trí đặc biệt quan trọng về quốc phòng, an ninh, là đầu mối giao thông đường thủy và đường bộ với nước bạn Trung Quốc và các tỉnh phía bắc như Lạng Sơn, Cao Bằng, Hà Giang... Toàn bộ thị trấn Tiên Yên nằm trên trục quốc lộ, lại sát ven sông, trên bến dưới thuyền mang một vẻ đẹp thơ mộng có nguồn tài nguyên thiên nhiên và nguồn tài nguyên nhân văn phong phú. Với chiều dài và những dấu tích lịch sử thị trấn Tiên Yên ngày nay không những để lại nhiều giá trị văn hoá phi vật thể mà còn sở hữu những khung cảnh tự nhiên, không gian, công trình kiến trúc độc đáo của người Hoa, Pháp và người Việt với những dãy nhà phố cổ, đường phố hẹp, không có vỉa hè, nhà liền nhà, mái lợp ngói âm dương, bên cạnh là dòng sông Tiên Yên, Thác Đón, có bến Châu trong xanh lơ xô ghềnh đá cuội... tạo nên không gian rất ấn tượng và đẹp.

Dù trải qua bao thăng trầm của lịch sử, nhiều công trình kiến trúc xưa ở thị trấn Tiên Yên vẫn vững chãi với thời gian, tạo sự đa dạng về cuộc sống cũng như tín ngưỡng của người dân nơi đây.

3. Di sản kiến trúc của thị trấn Tiên Yên

Về tổng thể: Thị trấn Tiên Yên xưa được quy hoạch theo ô bàn cờ, phố không có vỉa hè với hệ thống nhà ở thông thường của người Hoa xây dựng từ những năm đầu thế kỷ XX. Dọc các con phố là sự pha trộn giữa kiến trúc của người Hoa, Việt và người Pháp. Những ngôi nhà ống hai tầng nằm san sát nhau. Bên cạnh đó là các ngôi chùa, đền, miếu và bệnh viện Pháp cũ gắn với di tích Khe Tú. Hiện nay, qua thời gian và quá trình phát triển các công trình kiến trúc nơi đây đã biến đổi rất nhiều. Toàn thị trấn Tiên Yên hiện chỉ còn khoảng 40 căn nhà cổ nằm rải rác ở các phố Hoà Bình, Thống Nhất, Lý Thường Kiệt, Quang Trung...cùng với những di tích và một số công trình đang được sử dụng với mục đích khác nhau.

Về kiến trúc: Đến với thị trấn Tiên Yên, điểm nhấn là khu phố cổ, ở đây ta thấy đủ loại hình kiến trúc phương Đông và phương Tây đan xen thành bức tranh kiến trúc đa dạng. Nhà ở theo cấu trúc nhà ống, hai tầng nhỏ nhắn, mái ngói đất nung lợp theo kiểu âm dương. Tường nhà được xây bằng đá hoặc gạch, vôi, đất đỏ, cát, tường dày khoảng 40cm; trần nhà làm bằng gỗ, hai tầng nhà nối với nhau bằng một chiếc cầu thang gỗ nhỏ và có một ban công nhỏ phía ngoài. Đặc biệt, mỗi căn nhà đều có một khoảng giếng trời ở sân sau để đón gió và ánh sáng tự nhiên. Nhờ đó ngôi nhà rất thoáng khí, mát về mùa hè, ấm áp về mùa đông. Hệ thống nhà cổ lúp xúp, nối tiếp nhau ở các dãy phố Tiên Yên mang trong mình vẻ đẹp cổ kính, trầm mặc và rất khác biệt.

Ngoài ra thị trấn Tiên Yên còn có các công trình kiến trúc Pháp được xây vào những năm 1910 - 1943 bao gồm: Dãy nhà bệnh viện Pháp, khu Đồn Cao và toà nhà Huyện Ủy... Dãy nhà kiến trúc Pháp trên Đồn Cao có chiều dài 25m, rộng 15m, nhiều cửa và cửa sổ. Dãy nhà bệnh viện Pháp cũ gắn liền với di tích

lịch sử Khe Tù nơi thực dân Pháp xây dựng để giam cầm các chiến sĩ cách mạng của ta ở đây năm 1943, được UBND tỉnh xếp hạng di tích cấp tỉnh ngày 13/12/2011. Di tích lịch sử Khe Tù là di tích lớn về quy mô, tính chất và ý nghĩa, chứng tích tố cáo tội ác của thực dân Pháp giam cầm, tra tấn và giết hại nhiều dân thường và chiến sĩ cách mạng, cũng là nơi chứng kiến ý chí cách mạng kiên trung của chiến sĩ ta. Những dấu vết còn lại của di tích cho thấy hệ thống các phòng giam, các hầm ngầm, hầm bí mật, máy chém, bể chứa xác, hệ thống giao thông hào, dây thép gai, bốt, đồn canh, hố chôn tập thể... cùng công trình nhà thương đồ sộ. Trải qua thời gian, không ít những di tích cách mạng, công trình kiến trúc tại Tiên Yên bị mai một, xuống cấp thậm chí không còn dấu vết. Bằng sự nỗ lực lớn, nhiều di tích trong đó đã được phục dựng, tái hiện phần nào dấu vết xưa, tuy nhiên nhìn chung mức độ đầu tư là nhỏ bé, chưa đáp ứng nhu cầu đề ra chưa làm nổi bật tính chất, quy mô của di tích, qua đó trở thành địa chỉ giáo dục truyền thống cách mạng cho thế hệ sau.

Toà nhà Huyện uỷ Huyện Tiên Yên trước đây là nơi làm việc và sinh sống của viên quan kiểm lâm Pháp, nằm trên một ngọn đồi thấp, vị trí trung tâm thị trấn, hướng cửa nhìn thẳng ra sông Tiên Yên cũng mang đậm dấu ấn kiến trúc Pháp, công trình có 2 tầng, cửa sổ uốn vòm theo trường phái kiến trúc Baroque, đến nay vẫn còn lại khá nguyên vẹn và đang được sử dụng làm công sở. Ngoài ra có Nhà thờ ở phố Thống Nhất còn gần như nguyên vẹn, vào các ngày chủ nhật hàng tuần nơi đây diễn ra lễ của người theo đạo Thiên Chúa sống xung quanh nhà thờ. Nhà thờ mang kiến trúc Gothic của người La Mã thể hiện ở mái nhà hình vòm cuốn. Chưa có tài liệu nào ghi rõ nhà thờ được xây dựng từ năm nào, chỉ dự đoán khoảng thời gian dựa vào quả chuông lớn có khắc đúc năm 1931 hiện nằm trên tháp chuông nhà thờ. Các công trình nhà kiến trúc Pháp cổ đều có bố cục không gian, các hoạ tiết trang trí bằng thép uốn, đắp nổi bằng xi măng tinh xảo và hệ thống cửa vòm độc đáo, khác biệt với những kiến trúc khác.

Bên cạnh đó, ở thị trấn Tiên Yên còn có những công trình kiến trúc của người Việt cổ, tiêu biểu như Linh Quan tự có cách đây hơn 150 năm ở phố Đông Tiến. Ngôi chùa qua nhiều lần sửa chữa, nhưng vẫn giữ nguyên cây nóc của ngôi

chùa cổ. Miếu Tín Tâm nằm trên phố Hoà Bình, thị trấn Tiên Yên đây là ngôi miếu thờ thần hoàng làng do người Hoa để lại có kiến trúc độc đáo và mang nhiều dấu ấn lịch sử.

Qua thời gian, đến nay một số công trình kiến trúc Pháp cổ số ít vẫn còn giữ được tương đối nguyên vẹn nhưng phần lớn công trình không được bảo vệ, tồn tạo và gìn giữ nên kiến trúc các công trình này cũng đang xuống cấp nghiêm trọng và bị biến đổi hình thái cũng như chức năng sử dụng. Đối với hệ thống nhà ở thông thường của người Hoa ở khu phố cổ, qua quá trình đô thị hoá hệ thống nhà này đang dần được thay thế bằng hệ thống nhà ở cao tầng với kiến trúc mới, nhiều gia đình tự ý cải tạo, nâng cấp phù hợp với nhu cầu sử dụng mới của mình. Và không ít những ngôi nhà đã bị xuống cấp không còn giữ nguyên dáng vẻ ban đầu.

Với những công trình kiến trúc đặc thù, kiến trúc thị trấn Tiên Yên cùng với các di sản vốn có đã đem lại những giá trị rất riêng mà không đâu có được, do đó cần gìn giữ, bảo tồn và phát huy các giá trị này một cách hiệu quả và bền vững gắn liền với nhu cầu phát triển.

4. Nguy cơ và thách thức

Những biến đổi về kinh tế, quá trình đô thị hoá và nhu cầu phát triển của người dân nơi đây mà các công trình văn hoá, công trình nhà ở có giá trị đang phải đối mặt với nhiều nguy cơ và thách thức:

Sự bành trướng đô thị: Đô thị ngày càng phình to và mở rộng, kết quả là các không gian phố cũ, không gian bao quanh phố cổ, vùng đệm quan trọng tạo nên cảm giác bình yên thanh bình cho phố cổ dần dần biến thành các khu đô thị, các khu dân cư sầm uất, náo nhiệt.

Sự “nêm chặt” không gian: Khu vực đất trống, khu vườn rộng, không gian công cộng, sân trong các nhà ở... Các không gian này đóng góp rất lớn vào việc tạo nên cảm giác tĩnh lặng trầm mặc cho thị trấn. Tuy nhiên hiện nay đang bị xẻ đất, nêm vào đó là các chức năng mới. Hiện tượng này đang diễn ra âm thầm nhưng hết sức nhanh chóng dẫn đến các không gian trở nên chật chội và ngột ngạt.

Sự biến dạng di tích: Việc thay đổi chủ nhân của các ngôi nhà cổ và thay đổi cấu trúc bên trong nhằm biến di tích trở

Hình 1. Thị trấn Tiên Yên ngày nay (Nguồn: Baoquangninh.com.vn)

Hình 2. Đặc điểm không gian, kiến trúc phố cổ thị Trấn Tiên Yên - Quảng Ninh (Nguồn: Báo Quảng Ninh Điện Tử)

thành công sở, cửa hàng, cửa hiệu hay các nhu cầu ở mới đã và đang diễn ra làm biến dạng các di tích gốc. Nhiều công trình, di tích trong tình trạng hư hỏng, nhiều hạng mục không còn như Khe Tù, Khe Giao... Một phần diện tích di tích bỏ hoang hoặc sử dụng vào mục đích dân dụng, khiến hình ảnh di tích có phần nhếch nhác, xuống cấp nghiêm trọng.

Sự biến mất các cồn nổi, bãi sông: Thị trấn Tiên Yên có rất nhiều cồn bãi giữa và ven sông Tiên Yên và sông Phố cũ. Chính các cồn bãi này tạo nên một dáng vẻ không gian rất riêng như một đặc trưng về cảnh quan của Tiên Yên. Tuy nhiên hiện nay đang xảy ra hiện tượng cho phép lấy các cồn bãi này để xây dựng các bến cảng, công trình công cộng mới, nhà hàng...

Sự tập trung thái quá các khu sinh hoạt công cộng lớn trong trung tâm phố cổ Tiên Yên như phố đi bộ, phố ẩm thực... Sự tập trung này làm trầm trọng thêm tình trạng quá tải du khách trong khu phố cổ sẽ ảnh hưởng không nhỏ đến kiến trúc, cảnh quan, môi trường và điều kiện sống của người dân nơi đây.

5. Định hướng bảo tồn và phát huy giá trị di sản

Khi sự phát triển, đô thị hoá ngày càng nhanh thì càng khó kiểm soát và bài toán về mối quan hệ giữa phát triển toàn diện và bảo tồn di sản cần phải được giải quyết trên bình diện chiến lược nhằm định hướng cho Tiên Yên phát triển một cách bền vững.

Đối với khu phố cổ Tiên Yên: Giữ nguyên hình thái kiến trúc, không gian, vật liệu, cấu trúc của phố cổ và các di tích; Bảo tồn có phát huy giá trị di sản trên cơ sở bảo đảm bảo tồn tính nguyên gốc của di tích; Tìm lại các tư liệu cổ xưa về hoạt động buôn bán, giao dịch, thương mại nhằm xây dựng lại hình ảnh phố xưa qua đó đem lại cảm xúc và hình ảnh đích thực của thị trấn bên sông ngày xưa;

Đối với khu vực ngoài phố cổ: Thiết lập một khu đệm an toàn cho phố cổ: bao gồm bờ sông Phố cũ, các khu dân cư quanh phố cổ, khu vực đệm này có tác dụng vừa bảo vệ phố

Hình 3. Di Tích Khe Tù còn lại đến ngày nay. (Nguồn: Báo Quảng Ninh Điện Tử)

cổ chống xâm lấn vừa phục hồi không gian vốn có của phố cổ ngày xưa; Có kế hoạch chống sự phát triển hay xâm lấn của quá trình đô thị hoá cả về không gian và hình thái kiến trúc.

Không gian toàn thị trấn: Xây dựng quy hoạch định hướng phát triển không gian thị trấn trở thành một đô thị xanh – phát triển bền vững khai thác và phát huy giá trị của văn hoá, miền đất, không gian, con người với tinh thần "Tiên Yên - Hồn xưa, nét cũ".

(Xem tiếp trang 14)

4. Kết luận

Việc cải tiến phương pháp công nghệ và tổ chức thi công hoàn thiện mang lại kết quả khả thi:

- Giảm thiểu các công việc thủ công, hạn chế tai nạn lao động, cải thiện điều kiện lao động cho công nhân.
- Giảm thời gian thực hiện thi công các tổ hợp công tác hoàn thiện dẫn tới làm giảm chu kỳ sản xuất xây dựng công trình nói chung: bắt đầu từ khi nhận vật tư, vật liệu cho đến khi kết thúc thành phẩm.
- Giảm mức độ hao phí vật tư, vật liệu... và các chi phí khác khi thực hiện các công tác hoàn thiện và nâng cao chất lượng của chúng.
- Tăng năng suất lao động, hiện đại hóa công tác quản lý nhờ công nghệ thông tin./.

Tài liệu tham khảo

1. Ovsyannikov K.L. - Tổ chức hoàn thiện công trình / K.L. Ovsyannikov, D.E. Gurevich - M: Vsokaya skola, 2001 — tr 321.
2. Efimov B.A. - Khoa học vật liệu / Hoàn thiện và xây dựng công trình / B.A. Efimov, O. V. Kulkov, V. A. Smirnov - M: Profizdat, 2002. - tr 318
3. Ivliev A. A - Hoàn thiện công trình xây dựng / A. A. Ivliev, A. A. Kalgin, O. M. Skok. - M: IRPO ITs "Academy", 1997. - tr 458.
4. Kogan G.S. - Công nghiệp hoàn thiện / G. S. Kogan, G.V. Severinova - M: Stroyizdat, 1975 - tr 191.
5. Anakhin N. Yu, Groshev N.G, Onopriyukh D.A - Sử dụng máy in 3D trong công trình xây dựng.

Thị trấn Tiên Yên – di sản kiến trúc,...

(tiếp theo trang 10)

Hình 4. Không gian và kiến trúc phố cổ đã thay đổi và "nằm chết" ngày nay tại thị trấn Tiên Yên (Nguồn: Tác giả)

Công trình công cộng, di sản ngoài phố cổ: Thu thập, đánh giá di tích, phân hạng di tích đồng thời có kế hoạch cải tạo, duy tu, bảo tồn và phát huy các giá trị vốn có một cách đầy đủ và phù hợp.

Với những di sản vật thể và phi vật thể được gìn giữ bảo tồn, thị trấn Tiên Yên sẽ là điểm đến thu hút rất nhiều du khách đến đây, nơi có nhiều đặc điểm khác biệt. Đây là một trong những giải pháp hiệu quả phát huy các giá trị di sản hướng đến sự phát triển bền vững.

6. Kết luận

Bảo vệ thị trấn Tiên Yên trước nguy cơ đô thị hóa hướng tới phát triển bền vững là nhiệm vụ hết sức bức thiết, rất cần có những nhận thức và nghiên cứu sâu sắc trên cơ sở xây dựng một chiến lược tổng hợp, đồng bộ các định hướng phát triển lâu dài... trong đó nhiệm vụ chính là đánh giá, định dạng, định hướng, định lượng và bố trí không gian cho tất cả

các di sản một cách đúng mức hài hoà và linh hoạt. Từ đây có thể phát huy các hiệu quả đích thực của các di sản, đem lại những giá trị và lợi ích lớn cho người dân cũng như sự phát triển bền vững cho khu vực này./.

Tài liệu tham khảo

1. Trần Thị Kim Dung, Đô thị Tiên Yên quá trình hình thành và biến đổi, Luận văn Thạc sỹ, Đại học Thái Nguyên, 2015.
2. Sách "Tiên Yên miền khát vọng" gồm tuyển tập các tác phẩm Văn học, Huyện ủy - Hội đồng nhân dân - UBND- UB mặt trận tổ quốc huyện Tiên Yên, 2014
3. Tiên Yên - Phố cũ - Khe Tù. Quảng Ninh Thứ Bảy, 1995
4. Tinnam (Tiên Yên). Tư liệu lưu trữ của Công ty Đông Á Hà Lan.
5. <https://baoquangninh.com.vn>